

В.С. Гавриленко, Н.О. Корінець, Н.І. Ясинецька

*Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
вул. Паркова, 15, смт Асканія-Нова, Чаплинський р-н, Херсонська обл., 75230 Україна
e-mail: askania.zap@gmail.com, korinets.nata@gmail.com, nyasynetska@gmail.com*

100 РОКІВ ДЕРЖАВНОЇ ЗАПОВІДНОСТІ В АСКАНІЇ-НОВІЙ: ВИТОКИ, РОЗВИТОК, РЕЗУЛЬТАТИ

Заповідник, декрет, Асканія-Нова, збереження біорізноманіття, відновлення степових екосистем

100 РОКІВ ДЕРЖАВНОЇ ЗАПОВІДНОСТІ В АСКАНІЇ-НОВІЙ: ВИТОКИ, РОЗВИТОК, РЕЗУЛЬТАТИ. В.С. Гавриленко, Н.О. Корінець, Н.І. Ясинецька. – Мета – історико-природоохоронний аналіз наслідків оголошення акліматизаційного парку та заповідного степу Ф.Е. Фальц-Фейна Народним заповідним парком. Дослідження проведено з використанням історико-генетичного методу, аналізу документів, що стосуються створення, розвитку і результатів наукової та природоохоронної діяльності Біосферного заповідника "Асканія-Нова" за період з кінця XIX до початку XXI ст. В процесі розбудови асканійських заповідних об'єктів вперше розроблено і прийнято декілька унікальних державних законодавчих актів, перевірено ряд гіпотез спонтанного розвитку степових екосистем, акліматизації, методик збереження рідкісних видів, ведення заповідної справи в степовій зоні. Протягом 100 років установа набула статусу біосферного заповідника за програмою ЮНЕСКО "Людина і біосфера", колекція тварин зоопарку – Національного наукового надбання, ботанічний сад – Дендрологічного парку "Асканія-Нова" загальнодержавного значення, заповідна ділянка "Великий Чапельський під" – водно-болотного угіддя міжнародного значення; заповідник включено до Паневропейської Смарагдової мережі. Оголошення приватного акліматизаційного парку та заповідного степу Ф.Е. Фальц-Фейна Народним заповідним парком зіграло ключову роль в подальшому збереженні зональних степових екосистем, зоопарку з напіввільним утриманням тварин, дендропарку на зрошенні артезіанськими водами та визнанні заповідника "Асканія-Нова" як центру збереження біорізноманіття міжнародного рівня.

100 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАПОВЕДНОСТИ В АСКАНИИ-НОВОЙ: ИСТОКИ, РАЗВИТИЕ, РЕЗУЛЬТАТЫ. В.С. Гавриленко, Н.Е. Коринец, Н.И. Ясинецкая. – Цель – историко-природоохранный анализ последствий объявления акклиматизационного парка и заповедной степи Ф.Э. Фальц-Фейна Народным заповедным парком. Исследование проведено с использованием историко-генетического метода, анализа документов, касающихся создания, развития и результатов научной и природоохранный деятельности Биосферного заповедника "Аскания-Нова" в период с конца XIX до начала XXI столетия. В процессе развития асканийских заповедных объектов впервые разработано и принято несколько уникальных государственных законодательных актов, проверено ряд гипотез спонтанного развития степных экосистем, акклиматизации, методик сохранения редких видов, ведения заповедного дела в степной зоне. На протяжении 100 лет учреждение приобрело статус биосферного заповедника по программе ЮНЕСКО "Человек и биосфера", коллекция животных зоопарка – Национального научного достояния, ботанический сад – дендропарка общегосударственного значения, заповедный участок "Большой Чапельский под" – водно-болотного угодья международного значения; заповедник включен в Панъевропейскую Изумрудную сеть. Провозглашение частного акклиматизационного парка и заповедной степи Ф.Э. Фальц-Фейна Народным заповедным парком сыграло ключевую роль в сохранении зональных степных экосистем, зоопарка с полувольным содержанием животных, дендропарка на искусственном орошении и признании заповедника "Аскания-Нова" международным центром сохранения биоразнообразия.

100 YEARS OF STATE RESERVE IN ASKANIA-NOVA: ORIGINS, DEVELOPMENT, RESULTS. V.S. Havrylenko, N.O. Korinets, N.I. Yasynetska. – The purpose is historical and natural protected analysis of consequences after announcing of acclimatization park and reserve steppe of F. Falz-Fein as People's Reserve Park. Creation, development and getting the scientific and natural protected results at the Biosphere Reserve "Askania Nova" from the end of XIX to the

beginning of XXI centuries were researched using the historical method, analysis of papers. During the development of Askanian protected objects for the first time some unique state legislative acts were developed and adopted; a number of hypotheses of the spontaneous development of steppe ecosystems, acclimatization, hybridization, methods of preservation of rare species, and the conducting of a modern conservation work in the steppe zone were verified. For 100 years the institution had gotten status of a biosphere reserve according to UNESCO Programme "The Man and Biosphere"; Animal Collection of Zoo was recognized as the National Scientific Heritage; the botanical garden has been given a status of the Dendrological Park "Askania Nova" with state significance, the protected site "Great Chapelskyi Depression" was certificated as Wetlands of International Importance, and the Reserve was included in the Pan-European Emerald Network. Announcement of the private acclimatization park and the protected steppe of F. Falz-Fein as the People's Reserve Park had played a key role in the further conservation of zonal steppe ecosystems, the zoo with semi-free keeping of animals and dendropark with irrigation by artesian waters, and the recognition of the reserve "Askania-Nova" as a conservation center for biodiversity at the international level.

Серед природних раритетів України особливе місце посідає Біосферний заповідник "Асканія-Нова" – природоохоронна науково-дослідна установа міжнародного значення, природно-територіальний комплекс якої включає найбільший у Європі і найдавніший за часом заповідання степ, зоологічний парк з напіввільним утриманням тварин, дендрологічний парк, що зростає тільки завдяки зрошенню артезіанськими водами, а також суміжні степові та агроєкосистеми в зонах буферній і антропогенних ландшафтів. Заповідність в Асканії-Новій формувалась з 70-х років XIX століття. В процесі розбудови асканійських заповідних об'єктів вперше розроблено і прийнято декілька унікальних державних законодавчих актів, пройшли апробацію деякі гіпотези спонтанного розвитку екосистем, способів акліматизації, методик збереження рідкісних видів, розбудови сучасної заповідної справи в степовій зоні. Тому узагальнення понад вікового періоду природоохоронної, наукової і еколого-просвітницької діяльності в Асканії-Новій беззаперечно є актуальним питанням.

Мета – здійснити історико-природоохоронний аналіз наслідків оголошення приватних акліматизаційного парку та заповідного степу Ф.Е. Фальц-Фейна Народним заповідним парком, проаналізувати етапи створення і розвитку Біосферного заповідника "Асканія-Нова".

Матеріали і методи досліджень

Об'єктом дослідження є внесок науковців і природоохоронців у створення та розвиток заповідника "Асканія-Нова". Проаналізовано архівні матеріали, звіти, публікації за період з кінця XIX до початку XXI століття. Дослідження проведено з використанням історико-генетичного методу, аналізу та узагальнення.

Результати досліджень

Історія природоохоронної справи на півдні України пов'язана зі створенням Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном в його приватному маєтку Асканія-Нова наприкінці XIX ст. унікального природно-аграрного комплексу, що поєднав збереження природи степів, створення колекцій дендрологічного і зоологічного парків, розбудову продуктивного сільськогосподарського виробництва. Так, створення зоопарку починається з 1874 року (Фальц-Фейн, 1997). У 1917 р. зооколекція вже налічувала понад 200 видів тварин з різних континентів. Від інших зоопарків асканійський відрізнявся наявністю напіввільного і вільного способів утримання тварин. Ця традиція збереглася дотепер, що забезпечує зоопарку "Асканія-Нова" світовий пріоритет в питаннях утримання значних локальних популяцій птахів і копитних. Зоопарк часів Ф.Е. Фальц-Фейна включав степову ділянку площею 76,3 га, де утримувалися копитні тварини і страуси; зоологічний сад площею 39,24 га – парк зі ставком, вольєрами; великий зовнішній ставок площею 3,27 га. Ботанічний сад (нині дендропарк), розбудований у 1887–1895 рр. на площі 28 га, до якої в 1907–1913 рр. було додано лісостепове рідколісся з дібровами (42 га). У 1898 р.

Ф.Е. Фальц-Фейн вперше у світі здійснив заповідання ділянки степу площею більше 500 га, яка стала праядром сучасного біосферного заповідника (Пачоский, 1908).

Понад 100 років тому в Асканії-Новій вже функціонувала система сучасного біосферного резервату, яка складалася з природного ядра, зони буферної (пасовища, степові ділянки для заготівлі сіна) і зони антропогенних ландшафтів (населені пункти, орні землі). Орні землі займали лише 17% з 40 тис. га землеволодінь Ф.Е. Фальц-Фейна (Залесский, 1915).

У той час в Асканії-Новій проводили дослідження видатні вчені, зокрема, Й.К. Пачоский з 1902 р. систематично вивчав флору та рослинність. Саме тоді зародилась ідея перетворення приватної "захисної" ділянки в Асканії-Новій у державний заповідник, але вона не була реалізована через фінансові проблеми (Пачоский, 1910). Наявність великого поголів'я сільськогосподарських і акліматизованих диких тварин створювали унікальну базу для проведення дослідів з селекції, породоутворення, гібридизації. Питаннями, пов'язаними з розвитком вівчарства, з 1906 р. займався професор М.Ф. Іванов. Досліди зі штучного запліднення тварин, які на той час не мали аналогів у світі, проводив професор І.І. Іванов.

Ф.Е. Фальц-Фейн залишив Асканію-Нову у 1917 р. і наступного року був вимушений емігрувати до Німеччини, де пішов із життя у 1920 р.

Жовтневий переворот 1917 р. і громадянська війна, у зону бойових дій якої декілька разів потрапляла Асканія-Нова, суттєво підірвали основну господарську галузь – вівчарство, і реально загрожували існуванню унікальних об'єктів, які формували поняття степової оази – зоопарку та дендропарку.

У червні 1917 р. Тимчасовим урядом комісаром Асканії-Нової було призначено Й.К. Пачоского (Завадовский, 1924). З грудня 1917 до квітня 1919 р. представником Академії наук Росії та Російського географічного товариства в Асканії-Новій був відомий мандрівник П.К. Козлов (1919). Незважаючи на зусилля вчених і колишніх помічників Ф.Е. Фальц-Фейна, зберегти цілісний господарсько-заповідний комплекс під час громадянської війни було не просто. Маєток, зоопарк, ботсад зазнали значних втрат. 6 серпня 1918 р. в Києві на І з'їзді дослідників природи України було підтверджено особливе значення Асканії-Нова як пам'ятки природи і необхідність ужиття заходів щодо її перетворення у степовий заповідник. 26 жовтня 1918 р. на засіданні Української академії наук в Києві була розглянута доповідна записка П.К. Козлова про стан в Асканії-Новій. Секцією охорони природи (нею керував М.В. Шарлемань) Сільськогосподарського наукового комітету України була підготовлена доповідна записка для уряду і вже 1 квітня 1919 р. затверджено "Декрет про оголошення колишнього маєтку Фальц-Фейна "Асканія-Нова" Народним Заповідним Парком" (рисунок).

1919 рік

ДЕКРЕТ

об об'явленні бывшего имени Фальц-Фейна „Аскания-Нова“ Народным Заповедным Парком¹⁾

Акклиматизационный парк и участок целинной степи при бывшем имени Фальц-Фейна, „Аскания-Нова“, Днепропетровского уезда, Таврической губернии, а также участок целинной степи имени того же владельца Елизаветино, в границах, установленных Фальц-Фейном, объявляются Народным Заповедным Парком У. С. С. Р. и передаются в распоряжение Народного Комиссариата Просвещения.

Председатель Совета Народных Комиссаров *Х. Раковский.*

Наркомзем *Вл. Мещеряков.*

Управляющий Делами Совнаркома *М. Грановский.*

Секретарь Совнаркома *Вик. Торговец.*

Г. Киев, 1 апреля 1919 года.

(Киевские „Известия“ № 11 (38), 3/IV 1919 г.)

Декрет Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки

З об'єктивних причин (часта зміна влади, ведення військових дій) здійснення будь-яких заходів зі створення проголошеного заповідного парку було неможливе. Але прийняття цього першого державного документу, яким оголошувалась націоналізація приватних заповідних об'єктів, стало поштовхом для подальшого їх збереження та розбудови. Адже з п'яти маєностей родини Фальц-Фейнів збереглася лише Асканія-Нова.

Після серії нарад та консультацій 8 лютого 1921 р. Рада Народних Комісарів України затвердила наступний Декрет "Про Асканія-Нова". Згідно з ним "1. Маєток, що належав Ф. Фальц-Фейнові, Асканія-Нова Дніпровського повіту та суміжний маєток Дорнбург оголошуються державним степовим заповідником Української Соціалістичної Радянської Республіки. 2. При заповіднику є наукові та науково-застосовані установи і господарство, що його обслуговує. 3. "Асканія-Нова" має такі завдання: зберегти та вивчити цілинний степ і його природу, зберегти, акліматизувати та вивчити в умовах степу що найбільше тваринних та рослинних родів, виробити та масово розвести тваринні і рослинні роди й раси народнього господарського значіння. 4. Щоб здійснити зазначені завдання, при Асканії Новій існують: науково-степова станція при заповіднику (з подами), зоопарк, ботанічний сад, зоотехнічна станція з племінним господарством при ній, фіто-технічна станція та інші сільськогосподарські наукові установи, що обслуговують південно-степовий район" (Декрет..., 1924). Установу було підпорядковано Наркомземові. В декреті підкреслене міжнародне наукове та освітнє значення заповідника, а також неприпустимість порушення його "первісної та акліматизованої природи". Вражає масштабність і злободенність постановки питань заповідної справи у дуже непростій економічній ситуації.

Для проведення досліджень на постійній чи експедиційній основі були запрошені відомі вчені: лісівник Г.М. Висоцький, ґрунтознавець М.М. Клепінін, ботанік та ентомолог Й.К. Пачоський, зоолог О.О. Браунер (Яната, 1928). Вже на 1 квітня 1924 р. функціонували ботанічний, зоологічний і метеорологічний відділи науково-степової станції (Справочник..., 1927). У 1920-х рр. на території Асканії-Нової ведуть дослідження відомі ботаніки, лісознавці, ґрунтознавці: М.С. Шалит, С.О. Дзевановський, В.М. Сукачов, О.А. Яната, Г.І. Поплавська, Н.О. Десятова-Шостенко, Л.М. Тюліна, А.М. Окснер та інші. Загалом, у 1922–1932 рр. було закладено основу довготривалих стаціонарних досліджень, актуальність яких не зменшилась і через століття. У цей період в збірці наукових праць, яка видавалась заповідником, було опубліковано фундаментальні наукові роботи про клімат, гідрологію, ґрунти, рослинність та фауну регіону. 19 травня 1927 р. було затверджено Положення про заповідник. Тоді його площа становила 42744 га (29748 Асканія-Нова, 21996 – Дорнбург – нині с. Чкалове Херсонської області), з них 32000 га цілини. У 1929 р. заступником директора з наукової діяльності призначено професора В.В. Станчинського – одного з організаторів стаціонарного вивчення степових біоценозів. В цей час активізувалась наукова робота заповідника: було відкрито аспірантуру.

З ініціативи В.В. Станчинського в 1930 р. у заповіднику було організовано Степовий науково-дослідний інститут. На жаль, за короткий час було прийнято декілька рішень: від 21, 27 грудня 1932 р., 11 січня 1933 р. – про закриття Степового інституту та організацію на його базі Науково-дослідного інституту гібридизації та акліматизації тварин "Асканія-Нова", який у 1940 р. отримав статус всесоюзного. Заповідні території були включені до його складу.

Складна і часто трагічна історія унікального природно-заповідного комплексу та працівників, що досліджували заповідну природу, зберігали, відстоювали від руйнування, часто ризикували та поплавилися життям, викладена у публікаціях історико-публіцистичного характеру (Борейко, 1995, 2001).

Від 27 червня 1941 р. до 14 вересня 1943 р. Асканія-Нова була окупована німецькими військами. Окупаційна влада відновила роботу заповідних об'єктів, використовуючи їх для відпочинку офіцерів та реклами колишнього німецького поселення, але при відступі німецьких військ зоопарк, ботанічний сад, музей, наукова бібліотека, науковий архів та гербарій зазнали суттєвих втрат.

У повоєнні роки заповідні об'єкти продовжували існувати в структурі вищеназваного інституту, який у 1956 р. було реорганізовано в зональний – Український науково-дослідний інститут тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова, підпорядкований Південному відділенню ВАСГНІЛ. Постійно існувало протиріччя між масштабним аграрним освоєнням регіону та земель інституту і завданнями заповідних об'єктів щодо збереження зональної та інтродукованої біоти. Позитивні зміни відбулися після публікацій у центральних засобах масової інформації та відвідання Асканії-Нової всесвітньо відомими вченими-природоохоронцями. Підсумком критики наукової громадськості та висновків комісії Міністерства сільського господарства СРСР стало визначення площі цілинного степу під заповідник. До його складу були повернуті 1115 га раніше розораних територій і загальна площа склала 11054 га (Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 28 грудня 1965 р. № 1293 "Про покращення наукової і господарської діяльності Українського науково-дослідного інституту тваринництва степових районів ім. Іванова "Асканія-Нова"). Відтоді площа природного ядра залишається без змін, а дендрологічний парк, що раніше називався ботанічним садом, був розширений у 1966–1972 роках на 110 га.

Наявність найбільших у Європі, компактно розміщених ділянок цілини сприяла розумінню необхідності включення заповідного степу у систему біосферних резерватів планети. Постановою Президії Південного відділення ВАСГНІЛ від 13 жовтня 1983 року (протокол № 11) Державний степовий заповідник "Асканія-Нова" був реорганізований в Український державний степовий біосферний заповідник "Асканія-Нова". В грудні 1984 р. VIII сесією координаційної ради ЮНЕСКО за програмою "Людина і біосфера" Askania-Nova State Reserve (Ukrainian Soviet Socialist Republic) було включено до міжнародної мережі біосферних резерватів (Сертифікат ЮНЕСКО від 15 лютого 1985 р.). При цьому заповідник так і не мав статусу юридичної установи. Наступний крок державної влади – надання заповіднику даного статусу (Постанова Ради Міністрів УРСР № 176 від 29 червня 1989 р. "Про вдосконалення діяльності державного заповідника "Асканія-Нова"), але у складі вищеназваного інституту. На поточне утримання заповідника було визначено рівень державного фінансування в 1 мільйон карбованців (за тодішнім курсом 1,3 мільйон доларів США).

Статус заповідника як біосферного було підтверджено Указом Президента України "Про біосферні заповідники України" № 563/93 від 26 листопада 1993 р. Доленосним для розвитку установи було рішення УААН "Про приведення статусу Біосферного заповідника "Асканія-Нова" у відповідність з чинним законодавством України" від 6 березня 1995 р., протокол №8. Через 60 років після ліквідації відновлено повноцінне функціонування заповідника як наукової, природоохоронної установи міжнародного значення з безпосереднім підпорядкуванням Президії Української академії аграрних наук. У складі наукового відділу було створено лабораторії: біомоніторингу і заповідного степу; дендрологічного парку; збереження різноманіття диких тварин.

Продовжуючи традиції організаторів перших комплексних досліджень в Асканії-Новій і засновників збірника праць "Вісті державного степового заповідника "Чаплі" (Асканія-Нова), закритого у 1932 р., з 1998 р. установою щорічно видається науковий журнал "Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". Постановою Кабінету Міністрів України № 213 від 2 квітня 1994 р. "Про присвоєння імені Ф.Е. Фальц-Фейна Біосферному заповіднику "Асканія-Нова" було відзначено заслуги фундатора заповідника.

Загальна контрольована територія заповідника (33307,6 га) поділена на зони, в кожній з яких визначено режими природокористування. Спеціальній адміністрації заповідника в оперативне управління передано 11298,8 га, куди входить заповідна зона – 11054 га; дендрологічний (167,3 га) і зоологічний (77,5 га) парки знаходяться в буферній зоні. Такий підхід надав можливість подальшої розбудови установи, покращення наукової, природоохоронної та екологічної освітньо-виховної діяльності.

Заповідник має виняткову цінність з точки зору науки і охорони природи. Природне ядро є унікальним дослідницьким полігоном, опорним елементом Національної екологічної та європейської Смарагдової мереж з самотніми оселищами, флорою і фауною, під охороною резолюції Бернської конвенції та директиви Ради Європи

92/43/ЕЕС. У складі біоти асканійського степу є 19 видів рослин та понад 130 видів тварин, занесених до Червоної книги України, 59 і 14 – до Червоного списку МСОП, 87 і 24 – до Європейського червоного списку, 2 і 153 – додатків Бернської, 12 видів тварин – Боннської, 29 видів тварин – CITES конвенції.

Заповідна степова ділянка "Великий Чапельський під" – унікальна природна долина, що періодично заповнюється талою водою, має статус як "Територія важлива для збереження птахів та їх місць мешкання" (диплом код 068 від 21.10.2002 р.), включена до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення Рамсарської конвенції (сертифікат № 1397 від 29.07.2004 р.). Ця ділянка входить до Південного (Азово-Чорноморського) екологічного коридору, якому притаманні потужні міграційні потоки птахів.

Дендрологічний парк "Асканія-Нова" загальнодержавного значення є унікальним природоохоронним об'єктом, пам'яткою садово-паркового мистецтва кінця XIX ст. і найбільшим ландшафтним зрошуваним парком України. Це визнаний центр збереження та збагачення фітогеноту, дослідження адаптивного потенціалу інтродуцентів, опрацювання способів вирощування, розмноження і використання в садово-парковому будівництві та ландшафтному дизайні. Сьогодні колекції парку включають 766 видів, 348 форм і сортів інтродукованих деревних та 397 видів і 303 сорти квітниково-декоративних рослин. Окрім того, на території дендропарку зберігаються 484 види судинних рослин, які складають його спонтанну флору.

Колекція сучасного зоопарку представлена 121 таксоном ссавців та птахів чисельністю 3540 особин, з них 74 рідкісних види тварин (2749 особин). Всі 74 види внесені до Червоного списку МСОП; 12 – Червоної книги України; 7 – Європейського червоного списку тварин; 37 – Бернської, 33 – Боннської та 23 – CITES конвенції.

В зоопарку "Асканія-Нова" утримуються та розводяться унікальні локальні популяції огара, бізона американського, сайгака, туркменського кулана, коня Пржевальського, аналоги яких відсутні в інших зоопарках світу. Результати досліджень науковців широко використовуються при відновленні природних популяцій, розробці програм з інтродукції та реінтродукції рідкісних видів. Зоопарк "Асканія-Нова" у 1992–1993 рр. взяв участь у поверненні коня Пржевальського в Монголію, у 1998–2004 рр. створена вільна популяція диких коней у Київській області (Зона ЧАЕС), останніми роками засновано центри напіввільного розведення сайгака та кулана в Харківській, Одеській, Київській, Закарпатській областях і АР Крим.

Висновки

Оголошення 100 років тому приватного акліматизаційного парку та заповідного степу Ф.Е. Фальц-Фейна Народним заповідним парком зіграло ключову роль в подальшому збереженні зональних степових екосистем, зоопарку з напіввільним утриманням тварин і дендропарку на зрошенні артезіанськими водами.

Результативні показники сучасного біосферного заповідника суттєво впливають на збереженість зональної і рідкісної біоти, що підтверджено успішним завершенням програм з утримання, вирощування та повернення у природу, розселення тварин і рослин.

Унікальність природних комплексів, фундаментальних досліджень та оригінальних рішень задля збереження природи навіть в критичні часи історії України не дозволили зруйнувати природоохоронну систему, закладену ще Ф.Е. Фальц-Фейном, а установа набула не тільки наукового статусу, але й міжнародного визнання з включенням в систему біосферних резерватів планети.

Борейко В. Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории 1826–1997. 2001. Серия: История охраны природы. Вып. 29. 180 с.

Борейко В. Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860–1960). Киев : Киевский эколого-культурный центр, 1995. Т. 2. 224 с.

Завадовский М. М. Общий очерк и история развития Аскании-Нова. Аскания-Нова – степной заповедник Украины. М., 1924. С. 1–60.

- Залесский К. Заповедная степь Фальц-Фейна в Аскании-Нова. *Бюллетень Харьковского общества любителей природы*. 1915. №5. С. 15–32.
- Козлов П. К. Современное положение зоопарка Аскания-Нова. *Природа*. 1919. № 10–12. С. 407–482.
- Декрет Ради Народніх Комісарів УСРР "Про Асканія-Нова". *Вісті держ. степового заповідника "Чаплі" ім. Х. Раковського (к. Асканія-Нова)*. 1924. Т. III. С. 176.
- Пачоский И. К. Причерноморские степи (Ботанико-географический очерк). *Зап. Императорского об-ва сельского хоз-ва южной России*. 1908. №7–9. 42 с.
- Пачоский И. К. Современные задачи изучения растительного покрова. *Зап. Императорского об-ва сельского хоз-ва южной России*. 1910. №3. 27 с.
- Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. Киев : Аграрна наука, 1997. 340 с.
- Яната О. Науково-степова станція Державного степового заповідника "Чаплі" (кол. Асканія-Нова). *Вісті держ. степового заповідника "Чаплі"*. 1928. Т. 5. С. 139–142.
- Справочник по госзаповеднику "Чапли" (бывш. Аскания-Нова) / Ред. М.Н. Колодько. Геническ, 1927. 32 с.

Рекомендує до друку
А.Ф. Рубцов